

ענף החלב בארץ ישראל

מסוף שנות העשרים ועד מלחמת הקוממיות

סיכום ביניים

אוריאל לוי - מתוך ספרו "תולדות ענף החלב לבקר בישראל", עמוד 170

אוריאל לוי כתב, בשנות ה-80, ספר מעניין ביותר על תולדות ענף החלב שלנו מראשיתו וממנו בחרנו להביא את סיכום הביניים של התקופה שבה אירע האסון - מסוף שנות העשרים ועד מלחמת העצמאות 2-1948. בספרו מתייחס אוריאל גם לאסון שאירע בכנרת

- פתיחת תערוכת בני בקר והרצאה על גידול בני בקר - **מנחם שטיגלברג (שגב)**.
- שאלות ארגוניות, החלטות, בחירות.

פרק 7 - סיכום ביניים

1. את התקופה הנסקרת בפרק זה, מסוף שנות העשרים ועד מלחמת הקוממיות, אפשר לכנות "תקופת הכלאות הדחיקה ההולנדית-פריזית", שבה הונחו היסודות לטיפוח פרת החלב "הפריזית-ישראלית". עדרי האמהות היו של הפרות המקומיות המצויות בארץ ושל גזעי הייבוא למיניהם. פרי ההשבחה נבחרו מהגזע ההולנדי השחור-לבן, ומוצאם היה בעיקרו מהולנד ובמקצת גם מגרמניה, ועגלים טהורי גזע שנוצלו לפרות הולנדיות בארץ. באותה תקופה כבר נראה שקיימים בארץ אזורים נוחים יותר מבחינה אקלימית (סביבת ירושלים, דרום אזור החוף) שבהם אפשר לגדל פרות הולנדיות טהורות.

- האספה הכללית של התאחדות מגדלי בקר, שהתקיימה בדגניה א', הייתה מוצלחת מאוד והיוותה תחנה מרתקת בתולדות ענף החלב. סדר היום של האספה כלל נושאים דומים למה שקורה גם כיום:
- דוח מזכיר ההתאחדות - **אפרים שמארגאד**.
 - תהליך הברור (סלקציה) בעדרי עמק הירדן - **אוריאל לוי**.
 - ויכוח על דוח המזכיר.
 - המשך הרצאתו של אוריאל לוי.

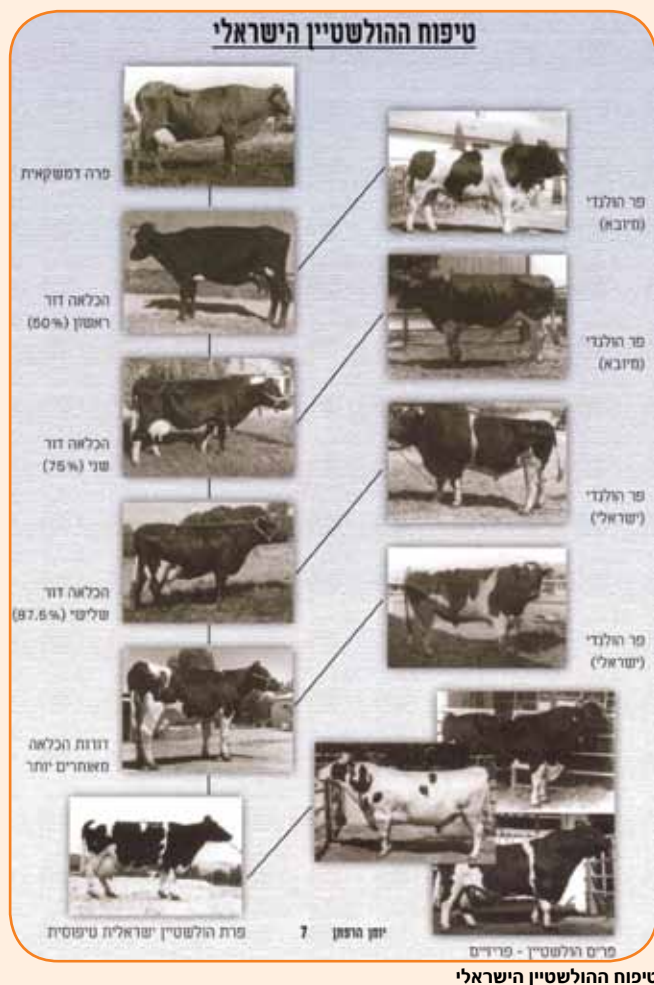
יצרני החלב עמדו בלחץ מתמיד להוריד מחירים. הם ניסו להתמודד עם בעיה זו, בעזרת יצירת תשתית מקצועית-ארגונית מתקדמת יותר בכל חלקי הענף העיקריים

פרת יבוא מקנדה 1946

מנחם צנטנר בעת הרבעת עגלה בשריד - 1928

2. בראשית התקופה (1927) נוסד "ארגון הרפתנים" (התאחדות מגדלי בקר של היום) כנציגות ארצית מוכרת של רוב בעלי עדרי הבקר לחלב. פעולותיו הראשונות היו - הקמת המחלקה לביקורת חלב רשמית והנחת היסודות לכעין ספר עדר. כמוכן, ריכזו את ההכוונה המקצועית של ייבוא פרי השבחה וחלוקת עגלי הרבייה טהורי הגזע ההולנדי, שנולדו בארץ לפרות הולנדיות מובחרות.

3. הודות לעבודת הטיפוח השיטתית, שבראשה עמדה המ"ב, גדל במידה ניכרת הפוטנציאל הגנטי של פרות החלב, לתנובות חלב גדולות יותר. ב-1927 נאמדה תנובת החלב הארצית הממוצעת בלא יותר מ-1,500 ק"ג לפרה בשנה, ואילו בשנת 1947 כ-3,800 ק"ג חלב. זו של העדר בביקורת גדלה מ-3,916 ק"ג בתרצ"ה ל-4,403 בתש"ז, למרות הגידול הניכר במספר הפרות שבביקורת, מ-1,424 ל-9,088, שיעור השומן הממוצע בחלב פחת בפרק זמן זה מ-3.70% ל-3.61%.

4. כדי לצלל כראוי את כושר ההנבה המוגדל של פרות המכלוא - היה צורך להעלות את רמת הממשק ולהתאים את שיטות ההזנה לצרכיה המיוחדים של פרה בעלת תנובות חלב גדולות יותר. התפיסה המקצועית המקובלת הייתה - ריבוי חלקו של המספוא הגס המשקי בתפריט הפרה, וזה תוך התאמה עם המציאות החקלאית-משקית של אזורי הארץ השונים. בנידון זה היו התלבטויות רבות מאוד, אך גם כאן הושגה התקדמות מסוימת: שטחי המספוא הירוק הוכפלו במשך 10 שנים (תרצ"ז-תש"ז) קרוב לפי חמישה. הודות להכנסת גידולי מספוא חדשים (אספסת, סתוויון, סטירה, חציר סודני, אפונת בקר, מרעה זרוע ועוד) גדלה המנה הירוקה הממוצעת מ-4.5 טונות לפרה בשנה לקרוב ל-10 טונות.

5. ענף החלב עמד, מראשית התפתחותו, בסימן של עודפי ייצור. "תנובה", כמוסד המרכזי לשיווק החלב ומוצריו, עשתה מאמצים רבים לכבוש את השוק לחלב העברי. האקלים הכלכלי סביב הענף עבר תהפוכות רבות, עליות וירידות חדות. בתקופת מלחמת העולם השנייה, כשהתגבר הצורך להבטיח אספקת מזון סדירה מתוצרת הארץ - תרם ענף החלב תרומה נכבדה לשיפור תפריט האוכלוסייה. ייצור החלב במגזר היהודי הוגדל תוך 20 שנה (1927-1947) מ-7.3 מיליון ליטר בשנה ל-78 מיליון.

6. יצרני החלב עמדו בלחץ מתמיד להוריד מחירים. הם ניסו להתמודד עם בעיה זו, בעזרת יצירת תשתית מקצועית-ארגונית מתקדמת יותר בכל חלקי הענף העיקריים. הודות לביקורת החלב ולעבודת הטיפוח השיטתית - הועלתה רמת התנובה, וההתחלות לארגון ההזרעה המלאכותית הגדילו את הסיכוי להתפתחות נוספת, מהירה ובטוחה יותר. ייעול ההזנה והזולתה; צמצום ימי העבודה המושקעים בענף הודות להקמת מבנים חדשים ומתאימים יותר, לסדרי העבודה ולאקלים הישראלי; פעולות נמרצות לשיפור מצב הבריאות בעדרים וצמצום הנזקים מן המחלות השכיחות בארץ, כגון השיטה הוולנטרית להדברת אוברטוס בנג, זריקות חיסון נגד תיילריה והמלחמה נגד מעבירי קדחות הקרציות; מציאת דרכים למניעת התפרצויות מגפתיות של פה וטלפיים; ארגון המחלה נגד מחלות העטינים - כל אלה היו שלבים במאמץ הכולל הזה.

7. תרומה חשובה לקידום המקצועי והארגוני של הענף הייתה בפעולות רבות שעשו מוסדות המחקר - תחנת הניסיונות של הסוכנות היהודית, האוניברסיטה העברית, מחלקת ההדרכה של הסוכנות, "החקלאית", השירות הווטרינרי של ממשלת המנדט, וכן בפעולות המגוונות של המ"ב בתחום ההשכלה וההשתלמות המקצועית. הודות לכל אלה עלתה הרמה המקצועית בניהול העדרים והשתפר כושרם של עובדי הענף; התייצב חבר עובדי רפת מנוסים ומתמידים, ונקלטו כוחות צעירים בענף.

בכוחות משותפים, של כולם יחד, הייתה אפשרות להתמודד עם הבעיות הרבות של פיתוח עדרי חלב מתקדמים בתנאים אובייקטיביים, מקצועיים וארגוניים לא קלים. בסיכום פרק זה מותר לקבוע: בראשית התקופה - עדיין עמד הענף בתחילתו, בסימן של גישושים וחיפושי דרך, ורבות היו "מחלות הילדות". תוך 20 השנים הנסקרות בפרק זה הוא התגבר, התגבשה דרך מקצועית פחות או יותר ברורה, והונחו היסודות שאפשרו את הקידום המקצועי והארגוני של השנים שאחרי כן.

בחורף 1946 ארגנה המ"ב ייבוא של פרים ופרות מקנדה. עם ייבוא זה נותק הקשר, שהיה כמעט בלעדי, עם מטפחי הבקר בהולנד, והכנסת פרי רבייה מהגזע ההולשטיין-פריזי, פתחה פרק חדש בטיפוח פרת החלב הישראלית. ■

"טעם ראשונים"

דגניה א'

שלמה דורי - מתוך ספרו "חדשות מן העבר", בהוצאת התאחדות מגדלי בקר

בחוברת "טעם ראשונים", אשר הופיעה לרגל יובל השבעים של דגניה א', מצאתי מספר רשימות אשר מתארות בצורה נפלאה את האווירה והתנאים שבהם עבדו הרפתנים בימים ההם

עכשיו יהיה סופך". מרים התנהלה לאטה, סקרה כל פרה, קשרה שיחה עם כל חולבתת ובסופו של דבר הגיעה אליי. ראתה אותי, פקחה זוג עיניים והפטירה באירוניה: "נו, נראה אותך חולב". ה"נראה" הזה נמשך 11 שנה וכך נפרצה החומה.

הרפת והרפתנית של אז (נחמה וינר): כבוד מיוחד היה לעבוד ברפת. לחברה חדשה כמוני, שעדיין לא התקבלה לחברות, לא נתנו להיכנס להיכל זה. אך אני, כבת כפר רציתי לעבוד ברפת וברפת תמיד חסרו עובדות. לכן, סידרו אותי לרפת, קיבלתי פרה שנתנה 1.5 ק"ג חלב ליום. פרה זו חלבתי שלוש פעמים ביום. בזמן הנותר הייתי מסננת את החלב. הכדים עמדו במרכז הרפת וכל דלי חלב היינו מסננות דרך פיסת בד מיוחדת. הרפתניות היו מבצעות כל עבודה, טיפלו בעגלות וגם בעופות (הלול והרפת היו באותו תחום), חילקו אוכל וחציר באבוסים, רק את הירק חילקו בחורים. הכנת התערובת הייתה משימה בפני עצמה. למחסן היינו גוררות שקים כבדים של 80 ק"ג סובין, חרובים ושעורה, מערמות אותם לערמה ובאתים מערבבות הכול לתערובת אחת.

בשעה 07.00 היינו באות לרפת, מחלקות אוכל באבוסים, מרפדות קש למרבץ הפרות ומכניסות אותן, קושרות ומגרדות במגרדת ברזל ומברשת. אבל, לפעמים, כאשר היה צריך לפנות את הזבל מדירי העגלות, לא נותר לנו זמן לניקוי הפרות. משעה 08.00 ועד 10.00 היינו חולבות. לאחר החליבה הוצאנו את הפרות לחצר, מטאטאות את המעבר ומפזרות סיד.

אותו סידור היה קיים גם לאמהות של תינוקות העובדות ברפת. מי חשב אז על קושי בעבודה??

עבדנו בכל השבתות, רק מאוחר יותר חלה התקדמות ותמורת העבודה בשבת קיבלנו יום חופשי באמצע השבוע. לעתים היינו נרדמות מתחת לפרה מרוב עייפות ומעירות אחת את חברתה.

"להיות רפתנית" היה מעמד מכובד. לא הייתי מוכנה לעזוב את הרפת, אף כי גם במטבח הרגשתי את עצמי חשובה.

מצב הרפת - בכרך ח' של השדה תרפ"ח (1928), מופיעה סקירה על מצב הרפת בדגניה א', כתובה על ידי **מרים ברץ**: "הרכב העדר 43 פרות, 8 מבכירות, 23 עגלות ו-3 עגלים - סך הכול 77 גולגלות. התנובה הממוצעת של 13 מבכירות, בגיל 27 חודשים לזמן המלטה, הגיעה ל-2,800 ליטר בערך... מבכירה הולנדית הממליטה בקיץ, החום גורם לירידה גדולה. אגב, כל ההולנדיות סובלות אצלנו מהחום ואינן עולות על הפרות המקומיות, שגדלו אצלנו - לעומת זה הזנתן עולה הרבה יותר ביוקר". ■

ש יווק חלב (עשור ראשון): היה עודף קטן של חלב וצריך היה למכור אותו. **צבי תמרי** לקח חמור והעמיס את מעט החלב שהיה בפח על צדו האחד של החמור ומצדו השני, לשיווי משקל, העמיס אבנים ונסע לטבריה. בבואו לא מצא קונים, כי הנשים בטבריה היו רגילות לצאת לרחוב ולקנות חלב עזים מערבי, שהיה חולב בנוכחותן וכך החזיר את מעט החלב הביתה.

הרפת מונופול של צעירות (מנחם

וקס): מרים ברץ לא הסכימה שבחורים יעבדו ברפת. הכניסה לבחורים הייתה אסורה באיסור מוחלט. הדבר נשמר עד לנסיעתה של מרים לארצות הברית, באותו זמן פרצה ברפת מחלת הפה והטלפיים, החליבה גרמה כאבים לפרות, ולחברות היה קשה להשתלט עליהן. נחוצה הייתה עזרתו של בחור. כך נכנסתי לרפת. עבודתי הייתה חשובה והחברות נהנו מעזרתי. המשא הוקל עליהן וגם לאחר שהמחלה חלפה, המשכתי לעבוד ברפת - לא הייתי מיותר. כאשר חזרה מרים לדגניה, היו צעדיה הראשונים, כמוכן, לרפת ואני יושב באותה שעה בקצה השני של הרפת וחולב וחושב בלבי: "נו,

מרים ברץ 1890-1971

אוס ג'נס - 1941 - מרים ברץ עם הפרה הראשונה של דגניה א'

בעיות עבודה בענף שנות ה-40

אוריאל לוי - מתוך "תולדות ענף הבקר לחלב" עמוד 159

בימים שהיו 40-50 ימי עבודה לפרה, וברפת עבדו חברים בלבד - בלי שכירים ועובדים זרים, התנאים היו קשים מאוד. כיצד התמודדו הרפתנים עם בעיית המחסור בכוח עבודה בשנות ה-40?
אוריאל לוי מביא ניתוח מצב מהימים ההם

"מי אשם? מחשבות בשאלת העבודה ברפת"

א. עמיאל - "הבוקר" חוברת 28, 1943

מי אשם במצב של חוסר עובדים ברפתים? אין לי כל ספק, שזוהי עובדה קיימת לגבי רוב המשקים. עדים נאמנים לכך - האספות המרובות במשקים בשאלה זו והעובדה שבעיה זו לא יורדת מהפרק בשנים האחרונות באף כינוס או אספה, בכתב ובעל פה.

ייתכן שמידת מה של הפרזה הייתה בטענות הרפתנים בדבר תנאי העבודה ברפת, אך ברובן, הרי נכונות ואמתיות הן. באם יום העבודה ברפת הוא ארוך מעל למידה, אם רפתן איננו מקבל את יום החופש בזמן ומוכרח לאסוף שבתות מרובות, וכל זה בגלל חוסר עובדים - האם טענות אלה הן לא נכונות? לדעתי, יש לחפש את הפתרון בשתי חזיתות שלמעשה, קשורות האחת בשנייה.

שיפור תנאי העבודה ברפת

דשו הרבה בעניין זה ואני מתכוון רק לבור את אלו הדברים שיש ביכולתנו לשנותם או לתקנם. אופי עבודת הרפת שונה מאשר בכל ענפי החקלאות האחרים, בעיקר בגלל עבודת הלילה וההכרח להשבית שבתות וחגים. כל החיפושים אחר סדר חדש בעבודת הרפת סופם אכזבה - סידור מסוים

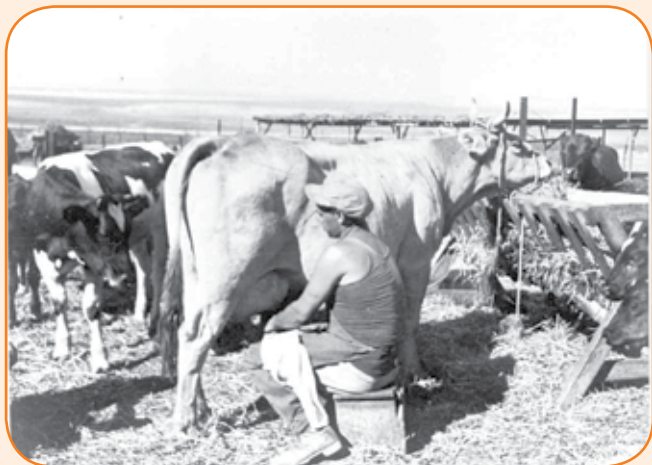
ביעות העובדים והתמדתם בענף היו בעיה כאובה ברפת הקיבוצית. תנאי העבודה היו קשים מאוד.

- חליבת ידיים ללא משמרות, 3 פעמים ביום;
- הוצאה יומיומית של זבל, על פי רוב במריצות;
- חלוקת כמויות ניכרות של מספוא ירוק בקלשון לאבוסים;
- נשיאת חבילות הקש והשחת והעברתן;
- הרמת כדי החלב המלאים;

כל אלה דרשו מאמץ גופני רב. תכנון המבנים נעשה ללא התחשבות מספיקה בתהליכי העבודה, דבר שהקשה בייחוד על העבודה ברפת המשפחתית. קושי מיוחד נוסף, היוו שעות העבודה הבלתי קונבנציונליות. התנהלו דיונים ללא סוף, מה הם סידורי העבודה העשויים להקל על הרפתן ולאפשר לו להיות בשעות של לפנות ערב עם בני משפחתו ולקחת חלק בחיים החברתיים כגון, אספות החברים, הצבעות והרצאות. גם לעבודת השבת והחגים לא נצא פתרון משביע רצון.

בארץ התהלכה אז "הגדרה מדעית" של רפתן: "זהו איש, שהוא ישן או רוצה לישון: מצב שלישי אינו קיים כלל".

על כל אלה - מוטב שניתן את "רשות הדיבור" לעובדי הענף עצמם:

חליבה בעמק הירדן - שנות ה-20

עין חרוד רפת א' חליבה ידנית - שנות ה-20

חליבת ידניים - רפת בקב. השרון 1928

חליבה בבית ספר חקלאי לצעירות בנהלל - 1928

יש לי ביטחון שבאם בידנו להשיג את הדברים האלה, שהם אלמנטריים ביותר, הרי בזה כבר נצליח.

החזית השנייה - **תביעתנו מהמשק:** הרפת היא חלק אורגני ובלתי נפרד של המשק החקלאי האינטנסיבי ובלעדיה הוא לא ייתכן ולכן, **על המשק להבטיח קיום תקין לרפת, לא רק על ידי הבטחת שטחי מספוא או בניינים, אלא גם כוחות עבודה שיוכלו לשאת בעול הענף.** עבודת הרפת לא סובלת כל דיחויים - היא מוכרחה להיעשות בזמן, בו ביום, ואם קורה מה את אחד העובדים ואין מי שיחליף אותו, הרי שהדבר פוגע ישר בחבר העובדים כי העבודה חייבת להיעשות.

ועוד עלינו להילחם בגישה המוטעית לגבי הרפת - היו תקופות שברפת עבדו מספר רב של עובדים זמניים בהכשרה (נוער). אני הזהרתי בפני הסכנה שתתגלה באחד הימים. כשכל העובדים הזמניים יעלמו מהאופק שלנו, ואז נעמוד בפני משבר קשה. תבעתי כניסת חברים לרפת. אינני מתנגד להכשרת נער ברפת, אך לא כפתרון לשאלת העובדים. אנחנו יכולים להכשיר נער רק אז, כשמספר הרפתנים במשק יהיה מספיק, בכדי שברגע שהנער ילך, לא נעמוד בפני "פנצ'רים", כי בן לילה לא נולדים רפתנים. לימוד החליבה כשלעצמו דורש חודשים. **עבודת הרפת צריכה להתבסס אך ורק על חברים. על כל חברי המשק להשתתף במשך השנים בעבודת הרפת.**

המסקנה הסופית

על המשקים להבטיח תוספת למספר העובדים הקבועים, כדי מילוי כל צורכי הענף ושמירה על תנאים אלמנטריים בעבודת הרפת. אי לזאת, יש צורך בקביעת מודוס מסוים, **שיחייב כל חבר במשק לעבוד ברפת בתקופה של לפחות שנתיים.** בלעדי זה לא תהיה אף פעם תקנה לענף הרפת והוא תמיד ישמש הר געש. עלינו לשאוף לכך, שבמרוצת השנים כל חבר ידע לחלוב, כפי שכל החקלאים בעולם יודעים לחלוב. ולבסוף אני חוזר ואומר, שבאם נבטיח לרפתנים את התנאים האלמנטריים הנ"ל, הם יתמידו וימשיכו בעבודה, ויהיה הדבר לברכה להתפתחותו ולקיומו של הענף. ■

הדברים נכתבו לפני 70 שנה!

שקל ורצוי במקום פלוני, איננו נוח במשק אלמוני, אך יש דברים והם אלמנטריים ומובנים לכל אחד ועלינו להשיג אותם:

1. **יום עבודה קבוע, בגבולות 8-9 שעות** - ייתכן ויימצאו מעריכים בטענה שזה עלול להוסיף אלו עשרות ימי עבודה ברפת, אך בריאותו של הרפתן והתמדתו בענף, לא פחות חשובים ממספר ימי עבודה, אפילו אם המדובר על רנטביליות.
2. **יום חופש בשבוע** - הדבר מובן לכול. כל עובד זקוק ליום מנוחה, אך הרפתן, לעתים די קרובות, לא מקבל את החופש המגיע ושהוא זקוק לו, בגלל המחסור בעובדים. כמה מרירות מיותרת גורם הדבר, מבלי להזכיר את אפסית הכוחות והעייפות וכאב הידיים.
3. **עבודה בשבתות ובמועדים** - דבר שאין למונעו, אך לו בכל משק היה מספר חולבים גדול יותר ממספר העובדים הקבועים, הרי אפשר היה גם לרפתן לתת, לעתים קרובות, שבת פנויה, כי גם הוא רוצה לבלות אז בחברת משפחתו או חבריו.
4. **החלפת עבודה** - כדאי לתת לכל רפתן, הרוצה בכך, לעבור לענף אחר לפחות ל-2-3 חודשים בשנה. כמובן, צריך להסתדר בתור מסוים. לדעתי, לא יהיה בזה כל נזק לענף, ולרפתן הרי זה ייתן הרבה מאוד - אפשרות להריח שוב את ריח השדה והכרת המשק לתקופה קצרה של חיים "ככל אדם".

חליבת ידניים - 1938